PAPER DETAILS

TITLE: ????????????? ??????????? ?????????? ??????????????? ??????-?????? ???????????????

???????? ?????????

AUTHORS: Hasan YILMAZ,Carkinay TEMIRBEKOVA

PAGES: 1549-1572

ORIGINAL PDF URL: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701298

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 2019 Cilt: 8 Sayı: 2
MANAS Journal of Social Studies 2019 Vol.: 8 No: 2

Atıfta Bulunmak İçin / Cite This Paper: Yılmaz, H. ve Temirbekova, C. (2019). "Окуучулардын Баалоосуна Караганда Кыргызстандагы Билим-Берүү Системасындагы Көрүнгөн Көйгөйлөр", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (2): 1549-1572
Geliş Tarihi / Received Date: 18.02.2019 **Kabul Tarihi / Accepted Date:** 25.02.2019

Araştırma Makalesi

ОКУУЧУЛАРДЫН БААЛООСУНА КАРАГАНДА КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БИЛИМ-БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ КӨРҮНГӨН КӨЙГӨЙЛӨР[1]

Doç. Dr. Hasan YILMAZ
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
hasanyilmaz2001@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9069-1524

Carkınay TEMİRBEKOVA
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
jtemirbekova12@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6736-8852

Мазмун

Заманбап билим берүүдө мектепте башкаруу жана окууту кызматтарынан тышта калган, бирок окуучунун ийгилигине таасир көрсөткөн факторлорго байланыштуу кызмат тармагы индивидуалдык өнүгүү кызматы катары аталып келет. Окуучуга багыттылган индивидуалдык өнүгүү кызматтарынын негизги максаты окуучунун мектепти болушунча пайдалануусун камсыздоо. Заманбап билим-берүү системасында мектептердин ийгиликтүү боло алуусу билим-берүү, башкаруу жана окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтарынын кызматташуусу жана макулдашуусу менен гана ишке ашат. Жасалган изилдөөнү негизги максаты Кыргызстандагы билим-берүү мекемелеринде психологиялык кеңеш жана көмөккө болгон муктаждыгына көңүл буруу. Аныкталышы керек болгон көйгөйлөрдүн көптүгү мектептердеги көмөк жана кеңеш кызматтарынын жетишсиздигине басым жасалышы керек экени күтүлүүдө. Изилдөөдө абалды аныктоону максат кылган үчүн сканер ыкмасы колдонулган. Бул ыкманын талабына ылайык 12-17 жаш арасы өзгөргөн жана 7-11- класстар ичинде билим алган 499 окуучуга көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы колдонулган жана көрүнгөн көйгөйлөрдү класстарга бөлүү менен карап чыккан. Изилдөөнүн аягында мектеп жана окуу курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөр менен жеке адамга байланыштуу көйгөйлөр жана кесип, келечекке байланыштуу тынчсыздануулар эң көп учураган көйгөйлөр экени көрүнгөн. Ден-соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү менен үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр болсо, эң аз учураган көйгөйлөр экени көрүнгөн. Көрүнгөн көйгөйлөрдүн окуучулардын жынысы, жашы жана классына карап да, өзгөргөнү байкалган. Алынган жыйынтыктар талкууланган жана сунуштар көрсөтүлгөн.

Ачкыч сөздөр: окуучунун көйгөйлөрү, көйгөй анализи, Кыргызстандын билим берүү системасы.

[1] Бул макала Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун педагогика багытынын магистранты Жаркынай Темирбекованын др., доцент Хасан Йылмаздын жетекчилиги менен даярдап жаткан магистрдык диссертациясынан алынды.

ISSN: 1694-7215

ÖĞRENCİLERİN DEĞERLENDİRMELERİNE GÖRE KIRGIZİSTAN EĞİTİM SİSTEMİNDE YAŞANAN SORUNLAR[1]

Öz

Çağdaş eğitimlerde okulda yönetim ve öğretim hizmetleri dışında kalan ancak öğrencinin başarısını etkileyen faktörlere yönelik hizmet alanı öğrenci kişilik hizmetleri olarak isimlendirilmektedir. Öğrenci kişilik hizmetlerinde temel amacı öğrencinin okuldan mümkün olduğunca faydalanmasını sağlamaktır. Çağdaş eğitim sisteminde okulların başarılı olabilmesi öğretim, yönetim ve öğrenci kişilik hizmetlerinin iş birliği ve eşgüdümü içinde çalışması ile mümkündür. Yapılan araştırmanın genel amacı Kırgızistan'daki eğitim kurumlarında psikolojik danışma ve rehberliğe olan ihtiyaca dikkat çekmektir. Bu genel amaç çerçevesinde öğrencilerin değerlendirmelerine dayalı olarak okullarda yaşanan sorunları tespit etmek hedeflenmiştir. Tespit edilecek sorunların sıklığı ve şiddetinin okullardaki rehberlik hizmetlerinin eksikliğine vurgu yapması beklenmektedir. Araştırmada durum tespiti yapmak amaçlandığı için betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin gereği olarak yaşları 12-17 arasında değişen ve 7. ve 11 sınıflar arasında öğrenim gören 499 öğrenciye problem tarama envanteri uygulanmış ve saptanan sorunlar sınıflandırılarak incelenmiştir. Araştırmanın sonunda okul ve ders kaynaklı sorunlar ile kişilik ile İlgili Sorunlar ve meslek- gelecek kaygısı sorunlarının en sık gözlenen sorunlar olduğu saptanmıştır. Sağlık ve beslenme sorunları ile ev ve aile ile ilgili sorunların ise en az gözlenen sorunlar olduğu ortaya konmuştur. Saptanan sorunların öğrencilerin cinsiyeti, yaşı ve sınıf düzeyine göre de anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Elde edilen bulgular tartışılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Sorunları, Problem Tarama, Kırgızistan Eğitim Sistemi.

PROBLEMS OF THE EDUCATION SYSTEM OF KYRGYZSTAN ACCORDING TO STUDENTS' EVALUATIONS

Abstract

In modern education, the service area, oriented towards the factors that affect students' success, except school management and teaching services, is called student personnel services. The main purpose of the student personnel services is to provide students to take the advantage of the school. The success of schools in modern education system is possible through the cooperation and coordination of the teaching, management and student personnel services. The general aim of the research is to draw attention to the need for counseling and guidance in educational institutions in Kyrgyzstan. Within the framework of this general objective, it is aimed to identify problems experienced in schools based on the students' evaluations. It is expected that the frequency and severity of the problems to be identified will emphasize the lack of guidance services in schools. Descriptive screening method was used since the research was aimed at the determination of certain situations. According to the requirements of this method the problem scanning inventory was applied to 499 students between the ages of 12-17 and between 7 and 11 classes and the problems were examined and classified. At the end of the research it was determined that most common problems were related to school and courses, personality and worries about future-profession, while problems related to health and nutrition, home and family were among most rare problems. It was observed that the problems were significantly different according to students' gender, age and class level. The findings were discussed and recommendations were developed.

Keywords: Students' Problems, Problem Scanning, Education System of Kyrgyzstan

1. КИРИШҮҮ

Заманбап билим-берүүдө мектепте башкаруу жана окууту кызматтарынан тышта калган, бирок окуучунун ийгилигине таасир көрсөткөн факторлорго байланыштуу кызмат тармагы окуучуга багытталган индивидуалдык кызмат катары аталып келет (Балжы, 2011: 33-36; Gündüz, 2011: 54-60). Окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтын негизги максаты окуучунун мектепти болушунча пайдалануусун камсыздоо

(Çetinkaya, 2014: 36-37). Заманбап билим-берүү системасында мектептердин ийгиликтүү боло алуусу окууту, башкаруу жана окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтарынын кызматташуусу жана макулдашуусу менен гана ишке ашат (Özoğlu, 2007: 14-18).

Билим-берүүдө максатка жетүү, билим-берүү иш чараларыны мындан да жандуу түрдө улантуу үчүн билим-берүүгө жаңы кызмат тармактары кирген. Бул тармактардын бири окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтары (Kuzgun, 1991: 33-36). Багыт беруу кызматы бул кызмат тайпанын ичинде орун алган (Kepçeoğlu, 1990: 14-16). Билим-берүүдө багыт берүү кызматы максаттарга жетүүгө көмөк көрсөтүү менен бирге максаттарга жетүүгө тоскоол болгон факторлорду алдын алуу кызматы катары пайда болгон (Nazlı, 2011: 24-30). Кесип жана түгөй тандоо ар бир адамды бактылуу кыла турган, жашоосуна таасир тийгизген, кайра оңдой алгыс маанилүү чечим болуп эсептелет (Yeşikyaprak, 2012: 69-73). Бул чечимдерде ката чечим кабыл алгандардын маңдайына көп көйгөйлөр жаралат. Ал менен бирге билим берүү ишинде болгону жеке адамды окутуу жана маалымат берүү гана жетиштүү болбойт. Жеке адамды психологиялык жана социалдык багыттан да күчтүү абалга алып келүү заманбап билим-берүүнүн эң маанилүү максаттарынан бири болуп эсептелет (Yeşikyaprak, 2015: 45-56). Ар бир адамда муктаждыктарын камсыздоо жана жашыруун күчтөрүн ишке ашырууда, албетте бир ык бар (Yeşikyaprak, 2010: 76-78). Билим-берүү атуулда коом күткөн өзгөчөлүктөрдү калыптандыруу, көндүмдөрдү пайда кылуу процесси катары эсептесе болот. Билим-берүүнүн максаты, жалпы түшүнүктө, жеке адамдын өзүнү өнүктүрүүсү, өзүнө жана коомго пайда алып келе турган абалга келүүсү (Hamarta, 2011: 69-73). Ушундан улам психологиялык, социалдык, экономикалык жана философиялык жактан багыт берүү кызматтары билим-берүү процессинен бөлүнбөй турган бөлүгү болуп эсептелет (Hıdır, 2010: 55-56).

Күнүбүздө билим берүү мекемелер санына жараша түр жагынан да көбөйүүдө, классикалык билим берүү мекемелер менен бирге бир канча кесиптик билим берүү мекемелер да, ачылган. Бир адам бул түрдүү билим берүү мекемелерден бирини тандоодо бир канча кыйынчылыкка дуушар болушу мүмкүн. Жада калса, булардын бир канчасын бар экенин билбей калышы да мүмкүн. Өзүнү келечекке даярдоону каалаган киши; бири-биринен айырмаланган максаттары болгон жана өзгөчө жөндөм, кызыгуу жана личносттук өзгөчөлүктөрдү талап кылган бул билим берүү мекемелердин ичинен тандай алышы үчүн жардамга муктаж болот (Yeşikyaprak, 2012: 69-73).

Мурдагы доордо коомдо кишинин эмнени жасап, жасабай турганы ачык түрдө көрсөтүлсө, күнүбүздө бул кишини таң калтыра турган деңгээлде аралаш абалга келген. Кыргызстанда батыш өлкөлөрүнө салыштырмалуу классикалык билим-берүү түшүнүгү дагы эле уланып жатат (Şişman ve Arı, 2009: 133-147). Классикалык билим-берүү түшүнүгүнүн астында билим жана тажрыйбаларды окуучуга берүү жатат жана окуучу бир гана канчалык үйрөнө алганы менен бааланат (Şahin, 2011: 11-15). Буга карама-каршы заманбап билим-берүү түшүнүгүнө ылайык; ар бир адам эркин жана өнүгүү кубаттуулугуна ээ (Halmatov, 2014: 21-22). Билим-берүүдө борбор, үйрөтүлө турган зат же мугалим эмес, окуучунун өзү. Заманбап билим-берүү системасы колдонула турган мектептерде окуучулардын кызыгуу жана жөндөмдүүлүгүн таанылышы үчүн багыт берүү кызматтарын четке кагуу мүмкүн эмес (Güneri, Aydın ve Skovholt, 2003: 53-63).

Бир тараптан көбөйүп жаткан калктын саны, башка тараптан технологиялык өнүгүүлөр жана буларга байланыштуу иш дүйнөсүн, өндүрүү куралдары жана кесиптердеги радикалдуу өзгөрүүлөр Кыргызстанда айыл аймактарын чоң шаарларга көчүүсү жана эски салттуу өндүрүү менен алектенген кесиптердин ордуна жаңы өзгөчө кесиптердин пайда болуусуна шарт түзгөн (Polat, 2011: 2-18). Бул да, чоң шаарлардагы иштөө шарттарын, иш табуу мүмкүнчүлүгүн чектөөдө, адамдын башка кесиптерге ээ болуусунда жана өзүнү өнүктүрүүсүнү милдеттүү абалга алып келет. Аны менен бирге шаардын кеңейиши жана шаардагы калктын санынын көбөйүүсү үй-бүлөнүн үйрөнүлгөн (салттуу) жашоо стилинде радикалдуу өзгөрүүгө жол ачат (Şişman ve Arı, 2009: 133-147). Технология жана өндүрүү куралындагы өнүгүүлөр алып келген чиелишкен абалдар үй-бүлө түзүлүшүн жана функциясын өзгөрткөн. Бул шарттардын негизинде жаңы муундардынк коомдун принциптерине, баалуулуктарына ылайыктуу болуп, өсүп, эффективдүү, натыйжалуу жана бактылуу бир жаран боло алашына жардам берген үй-бүлөсүнөн башка социалдык мекемелерге да, жоопкерчилик түшөт (Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2006: 333-338).

Күнүбүздө билим алып жаткан жаштардын маанилүү бөлүгү келечек, ден-соолук, ийгилик, бизнес аймагы, үй-бүлө куруу, социалдык байланыш сыяктуу көйгөйлөр менен карама-каршы (Manav, 2018: 44-45). Бул көйгөйлөр алардын туура маалыматка жетүүсүнө түрткү болот. Көйгөйлөрдү анализдөө шкаласын колдонуу менен жасалган изилдөөдө окуучулардын, келечек, жеке адамдын кулк-мүнөзү, ден-соолук, үй-бүлө, социалдык байланыш сыяктуу тармактарда көйгөйлөр көрүнгөнү көрсөтүлгөн. Бул абалды алдын алуу үчүн профессионалдуу жардамга муктаж бар болгон (Korkut, 2011: 113-115). Ушул бардык көйгөйлөрдүн жанында бүтүн дүйнөгө

агрессия жана зордуктун жайылуусу жана ар түрдүү маданиятта бангизаттарга болгон көз карандыларын санынын көбөйүүсү, мектептерде психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтарынын маанилүү экенин көрсөтүп жатат.

Психология тармагында жасалган изилдөөлөр, адамдардын физикалык, сезимтал, акыл тарабынан бири-биринен айырмаланганын көрсөткөн (Güven, 2012: 61-54). Жөндөм, жетишкендик, билим денгээли, мурдагы жашоо тажрыйбалары, кызыгуулары, идеалдары, социалдык жана экономикалык абалы менен ар бир адам башкаларынан айырмаланат (Girgin, 2011: 48-51). Бул абал мугалимдердин окуучуларды ар тараптуу таанусуна милдеттүү кылат (Çakır, 2011: 77-79). Бул көмөк жана психологиялык кеңеш кызматтарынын иш чаралары менен ишке ашат. Демократияда ар бир адамга өзүнүн жөндөмдөрүнө жараша өнүгүү мүмкүнчүлүгүн сунуштоо маанилүү. Адамдын өзүнүн жашоосун пландоого, алдында турган ар түрдүү жолдордун эң ыңгайлуу болгонун тандоого, өзүнчө чечим чыгара алуу укугу бар (Bakırcıoğlu, 2005: 26-27).

Жасалган изилдөөнүн негизги максаты Кыргызстандагы билим-берүү мекемелеринде психологиялык кеңеш жана көмөккө болгон муктаждыкка көңүл буруу болуп эсептелет. Бул негизги максаттын алкагында окуучулардын баалоолоруна байланыштуу мектептерде көрүнүп жаткан көйгөйлөрдү аныктоо максат кылынган. Аныктала турган көйгөйлөрдүн көптүгү мектептердеги багыт берүү кызматтарынын жетишсиздигин баса белгилөөсү күтүлүүдө.

2. ЫКМА

Изилдөөдө абалды аныктоо максат кылып алынганы үчүн баяндоо методу колдонулган. Бул ыкманын талабына ылайык 12-17 жаш арасында өзгөргөн жана 7-11-класстар арасында билим алган 499 окуучуга көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы колдонулган жана көрсөтүлгөн көйгөйлөрдү группаларга бөлүү менен каралып чыккан. Жасалган аныктамалар окуучулардын жынысына, жашына жана классына карап да, анализ кылынган.

Изилдөөнүн суб-көйгөйлөрү төмөндөгүлөр:

1. Окуучунун пикирине ылайык эң көп көрүнгөн көйгөйлөрдүн түрү кайсылар?

2. Мектеп, мугалим жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөрдүн кайсынысы кандай деңгээлде байкалып жатат?

3. Жеке адамга байланыштуу көйгөйлөрдүн кайсынысы кандай деңгээлде байкалып жатат?

4. Кесип-келечек жана кирешеге байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

5. Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

6. Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

7. Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр кандай деңгээлде байкалып жатат?

8. Окуучулар белгилеген көйгөйлөр жынысына, жашына жана классына карап айырмачылык көрсөтүп жатабы?

3. ӨРНӨКТӨМӨ

Изилдөөнүн популяциясы Кыргызстандын мамлекеттик мектептеринде билим алган 7-11-класстын окуучулары. Иш группасы катары Бишкек шаары, Ленинский жана Первомайский аймактары; Чүй аймагы, Кемин шаары, Чымкоргон, Кара Булак жана Кичи-Кемин айылдарынын мектептери тандалып алынган. Группалык өрнөктөмөлөр ыкмасы менен аталган аймактардагы мектептен бир бирден класс көрсөтүлгөн жана 193 кыз, 306 эркек окуучуга көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы колдонулган. Изилдөөнүн максаты мектеп жетекчилерине жана мугалимдерге түшүндүрүлгөн, керектүү уруксат алынган жана катышуучулардан чын – дилинден жооп кайтаруусу өтүнгөн.

Изилдөөнүн өрнөктөмөсүнө байланыштуу маалыматтар 1-таблицада көрсөтүлгөн.

1-таблица. Изилдөөнүн өрнөктөмөсүнө байланыштуу маалыматтар

жынысы			жашы			класс		
	N	%		N	%		N	%
Кыз	193	38,7	12-13	128	25,7	7 класс	105	21,0
Эркек	306	61,3	14-15	200	40,1	8 класс	137	27,5
			16-17	170	34,1	9 класс	70	14,0
						10 класс	104	20,8
						11 класс	82	16,4

Маалыматтарды чогултуучу куралдар

Изилдөөдө Түркияда MEB тарабынан сунушталган жана официалдуу web сайтынан алынган көйгөйдү анализдөө шкаласы колдонулган. Окууучулар дуушар болгон көйгөйлөрдү, керектөөлөрдү белгилөө жана окуучуларга жардам берүү максатында даярдалган суроолор тизмеси. Бул тизмеде окуучулардын ден-соолук жана личносттук көйгөйлөрдү мектеп, үй, үй-бүлө, кесип, келечек жана коомдук байланышта көрүнгөн көйгөйлөрдү ортого коет. Чечүү жолуну табуу максатында жол көрсөтүү

иштеринин планы камсыздалат. Окуучулар да, өздөрүнүн көйгөйлөрүн, каалоолорун жана муктаждыктарынын айырмалай алышына жардамчы болот. O жана L тайпа болгон 2 башка тизме бар. O тайпасы 6-7-8- класстарга L тайпасы болсо, башталгыч класстын окуучуларына колдонулат. Жасалган изилдөөдө O тайпасы колдонулган. Шкала; (1) ден-соолук жана туура тамактануу, (2) мектеп, мектеп-мугалим жана сабак, (3) коомдук байланыш, (4) үй жана үй-бүлө, (5) кесип жана келечек, (6) личносттук - өлчөмдөр боюнча 50 суроодон турат. Көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы кылдаттык менен которулган тил жана маданият эске алынган. Бул темада жасалган иште негизги принцип катары Brilsin vd.(1973: 182) нын сунуштаган этаптары колдонулган. Бул этаптар төмөнкүлөр: (1) Котормо тилге которуу, (2) Котормону баалоо, (3) Оригинал тилге кайра которуу жана (4) Кайра которууну баалоо. Бул иштин негизинде кыргызсчага которулган көйгөйлөрдү анализдөө шкаласы 38 кишиден түзүлгөн жана изилдөөнүн өрнөктөмү менен окшош өзгөчөлүктөрдү алып жүргөн бир тайпага колдонгон. Бул практиканын аягында суроолордун анализи каралып чыккан, иштебеген 10 суроо чыгарып, ички ырааттуулугу алынган. (r=.92).

Анализдин методу

Көрсөтүлгөн анализде баяндоо статистикалык баалоолору эсептелген, жыныс, жаш жана класс денгээли өзгөрмөлүүлүгүнө жараша айырмачылык маанилүү экени t тестти жана дисперсия анализи менен сыноодон өткөрүлгөн. Дисперсия анализинин аягында маанилүү байланышы бар болгон тайпаларда айырмачылыгын аныктоо максатында Тукей тестти колдонулган.

Ачылыштар жана комментарийлер

Окуучулардын көйгөйлору 6 группага болунгон алардын негизинде 40 көйгөйгө байланыштуу жоопторго анализ жасалган. Тандалып алынган тайпаны түзгөн окуучулардын көйгөй тандоо жолунда орун алган 40 суроого берген жооптор мурун 6 көйгөй түрүндө бөлүштүрүлүп каралып чыккан. Кийинчерээк болсо, ар бир көйгөй тайпасында болгон пункт эң көп билдирилген жана эң аз билдирилген көйгөйлөргө жараша тизмектелген. Жасалган бул анализдин аягында алынган жыйынтыктар көрсөтүлгөн.

3.1. Окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөйлөрдүн түрлөрү

Окуучунун көз-карашына ылайык алты көйгөй тобуна байланыштуу алынган ачылыштар 2 -таблицада көрсөтүлгөн.

2-таблица. окуучунун көз-карашына ылайык алты көйгөй тобунун маанилүү тизмеги

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Мектеп жана курал жабдыктарынын проблемалары	499	174	0.35	34.84
Жеке адамга байланыштуу көйгөйлөр	499	144	0.29	28.94
Кесип-киреше-келечек тынчсыздануу көйгөйлөрү	499	97	0.19	19.34
Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр	499	89	0.18	17.88
Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр	499	73	0.15	14.59
Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр	499	36	0.07	7.16

2-таблица каралып чыкканда окуучулар эң көп мектеп жана сабак курал жабдыктары (34.84 %) жана жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөрдүн (28.94 %) башынан өткөндөрү билдирилген. Окуучулардын эң аз башынан өткөргөн эки көйгөй тобу болсо, ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр (14.59 %) жана үй жана үй-бүлөгө байлданыштуу көйгөйлөр (7.16 %). Башка көйгөйлөрдүн абалына байланыштуу орточо эсеп жана пайыздар 2-таблицада турат. Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучунун көз-караштарына ылайык ачылыштар 1- графикте көрсөтүлгөн.

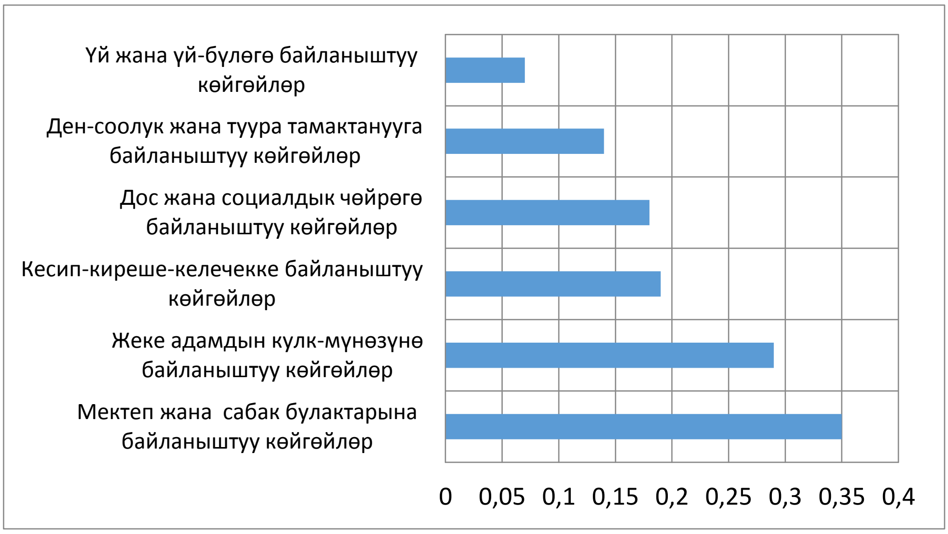

1-график. Окуучулардын көз карашы боюнча байкалган көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

Алты топтун ар биринин ичинде жайгашкан көйгөйлөр да, өз ара каралып чыккан. Мектеп жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөрдүн жыйынтыктары 3-таблицада көрсөтүлгөн.

3.2. Мектеп жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөр

3-таблица. Окуучунун көз-караштарына ылайык мектеп жана сабактарга байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Мугалимдер түшүнүксүз	499	253	0.51	50.70
Сабактар түшүнүксүз	499	235	0.47	47.09
Сабактардын көбү керек эмес	499	200	0.40	40.08
Сабак куралдарыбыз жетишсиз	499	188	0.38	37.68
Мектебибиз таза эмес	499	154	0.31	30.86
Классыбызда окуучу көп	499	108	0.22	21.64
Устакана, лабаратория, спорт зал жана китепканабыз жок	499	79	0.16	15.83

Мектеп жашоосуна жана сабактарга байланыштуу көйгөйлөр каралганда окуучулар эң көп мугалимдердин түшүнүксүздүгүн билдирген (50.7%). Бул көйгөйдө сабактардын түшүнүктүү болбошу көрүнгөн (47.09%). Муну менен бирге окуучулардын 40 пайызы сабактардын көбү керек эмес экенине ишенишет. Мектеп жашоосу жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу калган көйгөйлөрдүн орточо эсеби жана пайыздары 3-таблицада көрсөтүлгөн.

3.3. Жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөр

Көйгөйлөрдү анализдөө тизмесинин жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөр тобунда окуучулар билдирген көйгөйлөр 4-таблицада көрсөтүлгөн.

4-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык жеке адамдын кулк-мүнөзүнө байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеси

	N	Жалпа	Орточо	Пайыз
Ийгиликсиз болуудан корком	499	245	0.491	49.10
Нервтерим жука	499	170	0.341	34.07
Тартынчак жана уялчакмын	499	153	0.307	30.66
Жалгыз калгандан корком	499	153	0.307	30.66
Баары мени жакшы көрүүсүн каалайм	499	138	0.277	27.66
Сүйлөшүп жатканда аябай толкунданамын	499	138	0.277	27.66
Тарынчаакмын	499	137	0.275	27.45

4-таблица каралып чыкканда ийгиликсиз болуу коркусу окуучулардын жарымында бирдей экени көрүнүп турат (49.10%). Бул көйгөй тизмеги менен нервтердин жука болушу (34.07%), тартынчак жана уялчак (30.66%), жалгыз калгандан корккон (30.66%), баары мени жакшы көрүшүн каалаган (27.66%), сүйлөшүп жатканда аябай толкундангандар (27.66%) жана тарынчаактар (27.45%) көрүнөт.

3.4. Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөр

Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөрдөгү орточо эсеп жана пайыздарды 5-таблицада көрсөтүлгөн.

5-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеси

	N	Жалпа	Орточо	Пайыз
Дагы эле келечекке байланыштуу бир чечим чыгара элекмин	499	224	0.45	44.89
Мектепти бүтүп эле иштешим керек	499	59	0.12	11.82
Үй-бүлөм мен каалаган окууга тапшырышыма уруксат бербей жатат	499	51	0.1	10.22
Мектепти бүткөндө эле үй-бүлөм мени турмушка бергени жатат	499	19	0.04	3.81
Үй-бүлөм жогорку окуу жайда окуумду улантууга уруксат бербей жатат	499	11	0.02	2.20

Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөрдү карап чыкканда, келечекке байланыштуу чечкинсиз көйгөй биринчи орунда турганы көрүнүп турат (44.89%). Кесип жана келечек абалында мектепти бүтөрү менен иштеш керек болгон экинчи орунда (11.82%), үй-бүлөсү тандаган окууда окуганы мажбур калгандар үчүнчү орунда(10.22%), турмуш куруу мажбурунда калгандар төртүнчү орунда (3.81%) жана жогорку окуу жайга тапшырбай калуу коркусу акыркы орунда турат (2.20%).

3.5. Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр

Дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн орточо эсеп жана пайыздары 6-таблицада көрсөтүлгөн.

6-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык дос жана социал чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

	N	жалпы	орточо	пайыз
Мугалимдерим менен эркин түрдө сүйлөшө албайм	499	136	0.27	27.25
Баары менен эркин мамиле түзө албайм	499	124	0.25	24.85
Эч ким менен достук мамиледе болгум келбейт	499	113	0.23	22.65
Мектептеги досторум менен арабыз жакшы эмес	499	46	0.09	9.22
Досум болбогонуна кайгырам	499	27	0.05	5.41

Адамдын мамилелери жана байланышы тууралуу көйгөйлөрдө орун алган дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөрдү изилдеп карап чыкканда мугалимдер менен эркин түрдө сүйлөшө албоо көйгөйү биринчи орунда (27.25 %). Муну менен бирге окуучулардын болжол менен төрттөн бири ар ким менен эркин түрдө мамиле кура албагандар (24.85 %) жана эч ким менен достук мамиле курбаганы (22.65 %) болгону билинген. Мектептеги достору менен келише албастык (9.22 %) жана досу жогу (5.41 %) көйгөйлөр болсо, бул тайпада эң аз көрүнгөн көйгөйлөр болуп чыкты.

3.6. Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөр

Ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөрдүн орточо эсеби жана пайыздары 7-таблицада көрсөтүлгөн.

7-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык ден-соолук жана туура тамактанууга байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеги

	N	жалпы	орточо	пайыз
Баш оору	499	174	0.35	34.87
Көрүүгө байланыштуу маселе	499	137	0.27	27.45
Ич оору	499	78	0.16	15.63
Тамак-алкым бези-оозго байланыштуу маселе	499	74	0.15	14.83
Туура жана убагында тамактанбоо маселеси	499	74	0.15	14.83
Кулак жана угуу маселеси	499	42	0.08	8.42

7-таблицага караганда, ден-соолук көйгөйлөрүнүн көлөмү боюнча окуучулардын үчтөн бири баш оору маселесин билдиргени көрүнүп турат (34.87 %). Бул маселени көрүүгө байланыштуу маселелер (27.45 %). Бул көлөмгө салыштырмалуу мындан да аз учураган ич оорусу (15.62 %), тамак оорусу (14.83 %), туура жана убагында тамактанбоо (14.83 %) жана кулак жана угууга байланыштуу (8.42 %).

3.7. Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр

Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн орточо эсеби жана пайыздары 8-таблицада көрсөтүлгөн.

8-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөрдүн маанилүү тизмеси

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Үй -бүлөмдү ашыкча эле түшүнүксүз көрөм	499	64	0.13	12.83
Бир тууганым менен келише албайм	499	44	0.09	8.82
Апам менен атамдын ажырашкандарына кайгырам	499	43	0.09	8.62
Апам менен атам тез-тез урушушат	499	36	0.07	7.21
Үй-бүлөмдүн мага ишеничи жок	499	33	0.07	6.61
Атам мени жакшы көрбөйт	499	16	0.03	3.21
Апам мени жакшы көрбөйт	499	14	0.03	2.81

Жасалган изилдөөдө эң аз үй жана үй-бүлө көйгөйүү экени байкалды. Көйгөйлөргө салыштырмалуу эң жогорку жыштыкка ээ болгон көйгөй үй бүлөсүнүн ашыкча эле түшүнүксүз болушу (12.83). Бир тууганы менен келише албастыгы (8.82%), ата-энеси ажырашкандар (8.62%), ата-энеси урушкандар (7.21%), ишенимсиздик (6.61%), ата мээримин сезбегендер (3.21%) жана апа мээримин жетиштүү көрбөгөндөр (2.81%) байкалган.

3.8. Бардык көйгөйлөрдү караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн 10 көйгөй

Жогоруда көрсөтүлгөн маалыматтарды бирге караганда Кыргызстандын билим-берүү системасында окуучунун баалоолоруна ылайык эң көп көрүнгөн 10 көйгөй 9-таблицада көрсөтүлгөн.

9-таблица. Баардык көйгөйлөрдү бирге караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн 10 көйгөй

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Мугалимдер түшүнүксүз	499	253	0.51	50.70
Ийгиликсиз болуудан коркуу	499	245	0.49	49.10
Сабактар түшүнүктү эмес	499	235	0.47	47.09
Келечек үчүн дагы эле чечим чыгара элекмин	499	224	0.45	44.89
Сабактардын көбү керек эмес	499	200	0.40	40.08
Сабак куралдарыбыз жетиштүү эмес	499	188	0.38	37.68
Баш оору	499	174	0.35	34.87
Нервдик жукалыгы	499	170	0.34	34.07
Мектебибиз таза эмес	499	154	0.31	30.86
Тартынчак жана уялчак	499	153	0.31	30.66

Изилдөө шкаласын бир бүтүн катары карап чыкканда мугалимдердин түшүнүксүздүгү (50.70%), ийгиликсиз болуу коркусу (49.10%) жана сабактардын түшүнүксүздүгү (47.09%) алгачкы үч орунда турат. Нервдин жукалыгы (34.07 %), мектептин таза эместиги (30.86%), тартынчак жана уялчактык (30.66 %) эң көп көрүнгөн он көйгөйдүн ичинде акыркы орунда турат. Эң көп учураган 10 көйгөй изилденгенде көйгөйлөрдүн беши мектеп жана мугалимдерге байланыштуу экени, адамга байланыштуу үч, келечекке болгон тынчсыздануу жана ден-соолукка байланыштуу көйгөйлөргө бир, көйгөйдүн алгачкы ондун ичинде орун алганы көрүнгөн.

3.9. Бардык көйгөйлөрдү караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң аз көрүнгөн 9 көйгөй

Жогоруда көрсөтүлгөн маалыматтарды бирге караганда Кыргызстандын билим-берүү сисметасында окуучуну баалоодо эң аз көрүнгөн 10 көйгөй 9-таблицада көрсөтүлгөн.

10-таблица. бардык көйгөйлөрдү бирге караганда окуучунун көз-карашына ылайык эң аз көрүнгөн 10 көйгөй

	N	Жалпы	Орточо	Пайыз
Ата-энемдин ажырашкандарына кайгырам	499	44	0,09	8,82
Бир тууганым менен келише албайбыз	499	43	0,09	8,62
Кулак жана угуу көйгөйү	499	42	0,08	8,42
Ата-энем тез-тез урушушат	499	36	0,07	7,21
Үй-бүлөмүн мага ишеничи жок	499	33	0,07	6,61
Досум жок экенине кайгырам	499	27	0,05	5,41
Мектепти бүтөрүм менен үй-бүлөм мени турмушка бергиси келип жатат	499	19	0,04	3,81
Атам мени жакшы көрбөйт	499	16	0,03	3,21
Апам мени жакшы көрбөйт	499	14	0,03	2,81
Үй-бүлөм жогорку окуу жайга окумду каалабай жатат	499	11	0,02	2,20

Изилдөө шкаласы бир бүтүн катары каралганда, эң аз көрүнгөн 10 көйгөй ичинде ата-энемдин ажырашканы (8.82 %), бир тууганым менен келише албайбыз (8.62 %), кулак жана угуу көйгөйү (8.42 %) алкачкы үч орунда турат. Ата (3.21 %) жана апа (2.81%) тарабынан жетиштүү мээрим жок экени менен жогорку окуу жайында окубай турган (2.20 %) болсо, бардык көйгөйдү анализдөө шкаласында орун алган көйгөйлөрдүн ичинде эң аз көрүнгөндөр болду. Эң аз көрүнгөн 10 көйгөйдүн алтоосу үй жана үй-бүлө, экөөсү келечекке болгон тынчсыздануу, бирөөсү ден-соолук жана бирөөсү да, дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу экени көрүнгөн.

3.10. Окуучунун көз-караштарына ылайык аныкталган көйгөйлөрдүн демографиялык факторлор менен байланышы

Окуучулар көрсөткөн көйгөйлөр жынс, жаш жана класс өзгөчөлүктөрүнө ылайык каралган. Бул темада алынган маалыматтар төмөндө көрсөтүлдү.

3.11. Окуучунун көз-караштарына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөйдүн түрлөрүнүн жыныс өзгөчөлүгүнө карай изилдөөдөн алынган маалыматтар

Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучу көз-караштарынын жыныс өзгөчөлүгүнө ылайык изилдөөдөн алынган маалыматтар 11-таблицада көрсөтүлгөн.

11-таблица. Окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнөн жыныс өзгөчөлүгүнө ылайык аныкталуусу

Көйгөй түрлөрү	Жынысы	N	Орточо	Std. D.	Std. E.	t	*p*
Мектептеги сабак көйгөйлөрү	Кыз	193	.36	.24	.01	. 776	.438
	Эркек	306	.34	.24	.01		
Адамга байланыштуу көйгөйлөрү	Кыз	193	.24	.19	.01	-3.957	.001**
	Эркек	306	.32	.22	.01		
Кесип жана келечек көйгөйлөрү	Кыз	193	.15	.18	.01	.966	.335
	Эркек	306	.14	.13	.00		
Дос жана социал чөйрө көйгөйлөрү	Кыз	193	.15	.20	.01	-2.865	.004**
	Эркек	306	.20	.21	.01		
Ден – соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү	Кыз	193	.16	.20	.01	-3.229	.001**
	Эркек	306	.22	.18	.01		
Уй жана үй – бүлө көйгөйлөрү	Кыз	193	.07	.11	.00	-.560	.576
	Эркек	306	.07	.14	.00		

11-таблица каралганда мектеп жана сабак булактарына байланыштуу көйгөйлөр (t=.776, p> .05), кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөр (t=.966, p>.05) жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр (t=.550, p>.05) темасында кыз жана эркек окуучулардын окшош ойлонгондору көрүнүп турат. Дагы бир түшүнүк менен бул көйгөйдүн түрлөрүндө эркек жана кыз окуучулардын ой-жүгүртүүлөрү арасында статистикалык жактан маанилүү айырмачылык көрүнгөн. Буга каршы адамга байланыштуу көйгөйлөрдө эркек (.32) жана кыз окуучулардын орточо эсеби (.24) маанилүү денгээлде бири-биринен айырмаланат (t= -3.957, p< .001). Дос жана социал чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр абалында да, окшош абал башкы тема болуп эсептелет. Бул абалда эркек окуучулардын орточо эсеби (.20), кыз окуучулар болсо (.15) катары эсептелген. Орточо эсептер ортосундагы айырма да, статистикалык жактан маанилүү табылган(t= -2.865, p<.004). Эркек жана кыз окуучулар ортосунда маанилүү айырманын байкалганын башка абалда ден-соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү. Бул абалда эркек окуучулардын жоопторунун орточо эсеби менен (.22) кыз окуучулардын жоопторунун орточо эсеби (.16) ортосундагы айырмачылыгы көрүнгөн (t= -3.229, p<.001).

3.12. Окуучунун көз-карашына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнүн жаш өзгөчөлүгүнө карай изилдөөдөн алынган маалыматтар

Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучу көз-караштарынын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай изилдөөдөн алынган маалыматтар 12-таблицада көрсөтүлгөн.

12-таблицада. Окуучунун көз-караштарына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнүн жаш өзгөчөлүктөрүнө карай аныкталуусу

		N	Ortalama	Std. D.	Std. E.	F	p	Tukey
Мектеп жана Сабак	12-13 жаш	128	.30	.24	.01	6.087	.002	3>1 3>2
	14-15 жаш	200	.33	.24	.01			
	16-17 жаш	170	.39	.25	.02			
Адамга байланыштуу көйгөйлөр	12-13 жаш	128	.25	.20	.01	3.906	.021	3>1
	14-15 жаш	200	.28	.21	.01			
	16-17 жаш	170	.32	.23	.02			
Кесип жана келечекке байланыштуу көйгөйлөр	12-13 жаш	128	.13	.16	.01	1.066	.345	-
	14-15 жаш	200	.14	.17	.01			
	16-17 жаш	170	.15	.13	.01			
Дос жана социалдык чөйрө	12-13 жаш	128	.16	.19	.02	.774	.462	-
	14-15 жаш	200	.17	.21	.01			
	16-17 жаш	170	.19	.21	.01			
Ден – соолук жана туура тамактануу көйгөйлөрү	12-13 жаш	128	.16	.17	.01	1.816	.164	-
	14-15 жаш	200	.20	.20	.01			
	16-17 жаш	170	.20	.19	.01			
Уй- жана үй – бүлө көйгөйлөрү	12-13 жаш	128	.06	.12	.01	1.610	.201	-
	14-15 жаш	200	.06	.12	.00			
	16-17 жаш	170	.08	.15	.01			
Көйгөйлөрүн жыйынтыгы	12-13 жаш	128	1.08	.63	.05	4.772	.009	3>1 3>2
	14-15 жаш	200	1.21	.74	.05			
	16-17 жаш	170	1.34	.73	.06			

Жаш өзгөчөлүгүнө карай окуучулар көрсөткөн көйгөйлөрдү карап чыкканда бардык көйгөй тобунда жаштын осушу менен кошо көйгөйлөр көбөйгөнү көрүнүп жатат. Муну менен бирге кесип жана келечек көйгөйлөрү (t= 1.066, p> .05), дос жана социалдык чөйрөгө байланыштуу көйгөйлөр (t= .774, p> .05), ден-соолук жана туура тамактануу боюнча көйгөйлөр (t= 1.816, p>.05) жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр (t= 1.610, p>.05) жаш тобуна жараша статистикалык жактан маанилүү айырмачылык көрсөткөнү байкалды. Буга каршы мектеп жана сабактарга байланыштуу көйгөйлөрдү (t= 6.087, p< .002; 3>1 жана 3>2), адамга байланыштуу көйгөйлөр (t= 3.906; p< .021; 3>1) жаш тобунун ортосунда маанилүү денгээлде бири-биринен айырмаланат. Алты көйгөй тобун чогуу караганда да, жаш тобунун ортосунда айырма көрүнгөн (t= 4.772, p< .009). Көрүнгөн бул айырма 16-17 жаш тобунда көп болгону белгиленген (3>2 3>1).

3.13. Окуучунун көз-караштарына ылайык эң көп көрүнгөн көйгөй түрлөрүнүн класс өзгөчөлүктөрүнө карай алынган маалыматтар

Алты көйгөй тобуна байланыштуу окуучунун көз-караштарынын класс өзгөчөлүктөрүнө ылайык изилдөөдөн алынган маалыматтар 13- таблицада көрсөтүлгөн

		N	Орточо	Std. D.	Std. E.	F	*p*	Tukey
Мектеп жана сабак көйгөйлөрү	7 класс	105	0,31	0,21	0,02	4.156	.003	5>1 5>2
	8 клас	137	0,30	0,25	0,02			
	9 класс	70	0,38	0,23	0,03			
	10 класс	104	0,38	0,25	0,02			
	11 класс	82	0,41	0,25	0,03			
Жеке адамга байланыштуу көйгөйлөр	7 класс	105	0,25	0,20	0,02	2.802	.025	5>1
	8 класс	137	0,27	0,19	0,02			
	9 класс	70	0,33	0,23	0,03			
	10 класс	104	0,31	0,24	0,02			
	11 класс	82	0,33	0,23	0,03			
Кесип жана келечек көйгөйлөрү	7 класс	105	0,15	0,18	0,02	1.377	.241	-
	8 класс	137	0,13	0,14	0,01			
	9 класс	70	0,17	0,18	0,02			
	10 класс	104	0,17	0,14	0,01			
	11 класс	82	0,12	0,14	0,02			
Дос жана социалдык чөйрө көйгөйлөрү	7 класс	105	0,16	0,20	0,02	1.203	.309	-
	8 класс	137	0,17	0,21	0,02			
	9 класс	70	0,17	0,22	0,03			
	10 класс	104	0,22	0,22	0,02			
	11 класс	82	0,18	0,21	0,02			
Ден – соолук жана тамактануу көйгөйлөрү	7 класс	105	0,15	0,15	0,02	1.455	.215	-
	8 класс	137	0,21	0,21	0,02			
	9 класс	70	0,20	0,19	0,02			
	10 класс	104	0,20	0,21	0,02			
	11 класс	82	0,21	0,20	0,02			
Үй жана үй – бүлө көйгөйлөрү	7 класс	105	0,06	0,12	0,01	3.840	.004	4>1 4>2 4>3 5>1 5>2 5>3
	8 класс	137	0,06	0,12	0,01			
	9 класс	70	0,06	0,10	0,01			
	10 класс	104	0,12	0,17	0,02			
	11 класс	82	0,11	0,13	0,01			
Көйгөйлөрдүн жыйынтыктары	7 класс	105	1,08	0,62	0,06	3.441	.009	4>1 4>2 5>1 5>2
	8 класс	137	1,13	0,67	0,06			
	9 класс	70	1,30	0,76	0,09			
	10 класс	104	1,38	0,77	0,08			
	11 класс	82	1,36	0,77	0,08			

Класс өзгөчөлүгү жагынан окуучулар көрсөткөн көйгөйлөр каралганда кесип жана келечек тобунда жайгашкан көйгөйлөрдүн ($t= 1.377$, $p> .05$), дос жана социал чөйрө ($t= 1.203$, $p> .05$) жана ден-соолук жана туура тамактануу ($t= 1.455$, $p>.05$) класс денгээлине жараша маанилүү айырмачылык жок экенин көрсөткөн. Буга каршы; мектеп жана сабак ($t= 4.156$, $p< .003$), адамга байланыштуу ($t= 2.802$, $p< .025$) жана үй жана үй-бүлө абалында ($t= 3.840$, $p< .004$) класс денгээлине жараша маанилүү айырма

көрүнгөн. Мектеп жана сабак булактарына байланыштуу көйгөйлөрдө 11-класстын окуучулары 7-8- класстын окуучуларынан маанилүү денгээлде абдан көп көйгөйгө дуушар болгону көрүнөт (5>1 жана 5>2). Адамга байланыштуу көйгөй тобунда да, окшош абал байкалган. Бул абалда да, 11-класстын окуучулары 7-класстын окуучуларына караганда убактылуу денгээлде абдан көп көйгөй белгилеген (5>1). Үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөй абалында болсо айырма 4>1, 4>2, 4>3, 5>1, 5>2 ортосунда экени көрүнгөн.

Корутунду жана сунуштар

Жасалган изилдөө Кыргызстандын билим-берүү системасында 12-17 жаш ортосундагы окуучулардын катышуусу менен көйгөйлөрдү аныктоо максатында жасалган алгачкы иш. Бул иштин негизги максаты болсо, Кыргызстандын билим-берүү системасында психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтарына байланыштуу муктаждыкка көңүл буруу жана бул кызматтын керектүү экенин баса белгилөө. Аныкталган көйгөйлөрдү мугалимдер жана жетекчилер квалификациясы жана иш-аракеттери менен чечиле албай турганы көрүнүп турат. Заманбап билим-берүү системасында психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтары мектептеги билим-берүү системасынын ажыралгыс бир бөлүгү болуусуна да ушул себеп болду.

Бир маселени чечүүдө алгачкы кадам көйгөйлөрдү ар түрдүү тараптарын кароо керек. Жасалган изилдөөдө Кыргызстандын билим-берүү системасында психологиялык көмөк жана кеңеш кызматтырынын керек экени байкалды. Изилдөөнүн маанилүү өзгөчөлүгү болуп аныктамалардын түздөн-түз окуучулардан алынгандыгы. Изилдөө маалыматтары Кыргызстандагы мектептерде эң көп көрүнгөн көйгөйлөрдү мектеп жана сабак курал жабдыктарына байланыштуу көйгөйлөр экенин көрсөттү. Адамга байланыштуу көйгөйлөр жана кесип-келечекке байланыштуу тынчсыздануу көйгөйү дагы белгиленди. Бул абал көптөгөн өлкөнүн билим-берүү системасында көрүнгөн көйгөйлөр болуп эсептелет (Aktan, 2015: 109-120). Окуучулардын баалоосуна ылайык эң аз көрүнгөн көйгөйлөр болсо, ден-соолук жана туура тамактануу жана үй жана үй-бүлөгө байланыштуу көйгөйлөр болуп эсептелет. Бул аныктама психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтарынын керек экендигин баса белгилегендигин айтууда. Себеби белгиленген эң маанилүү көйгөйлөр мектеп негизиндеги көйгөйлөр (Avcı, 2006: 21-22; Siyez, 2006: 44-45; Benton, Robertson, Tseng, Newton жана Benton, 2003: 66-72). Дагы жакшылап карап чыкса, мугалимдердин түшүнүксүз болгону, сабактар түшүнүксүз жана керексиз болгону билим-берүү министрлигине психологиялык кеңеш жана көмөк

кызматтары керек болгондугун көрсөтүп жатат. Адамдык абалында эң көп билдирилген көйгөйлөрдөн ийгиликсиз болуу коркусу, нервттеринин жука болуусу, тартынчак жана уялчак жана жалгыздык коркусу болуусу да, жеке адамдын психологиялык кеңеш жана көмөк кызматтары керек экенини билдирип жатат. Булар менен бирге окуучулардын маанилүү бир бөлүгу келечек менен байланыштуу чечим чыгаруу кыйынчылыгын да, белгилеп кетишкен. Бул аныктама да кесиптик жана карьера боюнча кенеш беруу кызматына болгон муктаждык менен байланышы көрүнгөн жана маанилүү деп табылган (Erdener, Sezer жана Tezci, 2017). Эркин сүйлөшө албоо жана баары менен эркин мамиле куруудa кыйналуу болсо, тандалып алынган окуучулар дуушар болгон социалдык чөйрө жана дос мамилесине байланыштуу көйгөйлөр тизмеде алгачкы орунда турат. Баш оору, көрүүгө байланыштуу жана ич оорусу көйгөйү менен үй-бүлөсүн ашыкча эле түшүнүксүз дегендер көбүнчө жетилүү убагындагы көйгөй катары каралган. Аныкталган көйгөйлөрдүн баары адамга багытталган индивидуалдык кызматтары катары аталган кызматтын алкагында экенин көрсөтүп турат (Çivicioğlu, 2016: 85-88; Sezer, 2012: 27-36).

Багыт берүү кызматы, окуучу өзүнү жана чөйрөсүнү таануусу, туура чечим чыгаруу жана чөйрөсүно аралаша алган бири болуусу үчүн адамга колдонулган системалык, туруктуу жана профессионалдуу жардам процесси болуп эсептелет (Hamarta, 2011: 8-11). Көмөк жана кеңеш кызматтары окуучунун мектепте жана тышта өзүнүн жана чөйрөнүн таасиринен улам пайда болгон көйгөйлөрүн чечүүдө эң туура жана эң ыңгайлуу чечимдер чыгарууда күч таба алуусуна жардамчы болот (Balcı, 2011: 14-21). Акыл-эс, дене жана социалдык жактан бекем жана билим-берүү максаттарына ылайыктуу түрдө өнүгүүүсү, жөндөмдөрүн билип, таасирдүү түрдө өнүктүрүүсү, кызыгуу жана жөндөмдөр жагынан окууту программасын тандоо, кызыгуу жана жөндөмдөрүнө ылайык бир иш же кесип тандоосу, туура чечим чыгаруусу жана буларды колдоно алышы, башка адамдар менен жакшы мамиле кура алышына жана жашоого болгон позитивдүү көз-караш жарата алуусуна таасирдүү көмөк жана кеңеш кызматтарын жардамы менен гана ишке ашат (Nazlı, 2011: 44-46).

Ушул түшүнүк менен мектептердеги психологиялык кеңеш жана көмөк кызматы; адамды таанууда, маалымат берүү жана багытоо, абалга көнүктүрү, жеке адамдын көйгөйлөрүн чечүү үчүн психологиялык кеңеш берүү жана баалоо сыяктуу кызматтарды окуучуга берүү болуп эсептелет (Kepçeoğlu, 1990: 31-34). Бардык ушул кызматтардын негизги максаты болсо, адамдын өнүгүүсү. Өзүн өнүктүрүп жаткан адам, ким экенин чындап көргөнү сыяктуу ким боло турганы жөнүндө да, маанилүү көз-

карашка ээ болот. Өзүнү өнүктүрүп жаткан адам өзү жөнүндө да, башкалар жөнүндө да жакшы ойлорго ээ, адам баалуулугун сыйлап кабыл алат жана өнүктүрөт. Адам өзүн өнүктүрүп жатканда убакытты туура пайдаланат; өткөн чакка караганда келечекке көбүрөк байланат, чыгармачыл болот (Kuzgun, 1991: 54-60). Өзүн сыйлайт жана өзүнү кандай болсо, ошондой кабыл алат, сезимдерин ачык көрсөткөндөн качпайт. Өзүн өнүктүрүп жаткан адам өзгөрүүгө жана жаңы жашоого даяр болот. Өзүн өзгөртүп жаткан адам бул дүйнөнүн дагы өзгөрүп жаткан бөлүгү сыяктуу көрүнөт (Özoğlu, 2007: 24-26).

Өзүн өнүктүрүү, адам үчүн шексиз түрдө жашоосу боюнча улана турган поцесс болуп эсептелет. Ар бир адамдын белгилүү бир убакытта белгилүү бир өнүгүү денгээли бар. Бул убакыт ичинде позитивдүү өнүгүү күтүлөт. Мына, психологиялык кеңеш жана көмөк кызматынын максаты да, адамдын денгээлин өнүктүрүү жана эң ыңгайлуу денгээлге келүүсүн камсыз кылуу болуп эсептелет (Kuzgun, 1991: 61-63).

Билим-берүүнүн максаты адамдын өзүнө жана коомго пайдалуу болуусун камсыздоо. Бирок, классикалык билим-берүү системасында мектептер бул максатты ишке ашыруу үчүн иштеп жатса, окуучунун көбүнчө интеллектуалдык жактан өнүгүүсү оор болгону көрүнүп жатат. Буга каршы акыркы изилдөөлөр адамдын бактылуу жана жаратуучу болуусунда интеллектуалдык жактан өнүгүүсү керек, бирок жетиштүү болбой жатканын көрсөтүп турат. Себеби адам бир гана акыл жактан эмес, ошол эле убакта эмоцианалдуу жана социалдуу бир жандык болуп эсептелет. Башка бир тараптан окуучу максаттары, көйгөйлөрү, күчтүү жана алсыз тараптары бар болгон бир адам. Өзгөчө орто мектеп убагы болсо, окуучунун бүтүндөй келечегине таасир көрсөтө турган чечимдер кабыл алынган жыл болуп эсептелет. Кыргызстандын билим-берүү системасындагы мектептердин максаты окуучуну ар тараптан алганда бир бүтүн катары өнүктүрүү болушу керек. Бул болсо, окуучуга багытталган индивидуалдык кызматтарынын мектептерде болуусу менен гана ишке ашат.

Кыргызстан тездик менен коомдук өзгөрүгө дуушар болгон коом болуп эсептелет. Бул тез өзгөрүүнүн ичинде билим-берүү мекемелеринин түзүлүшүнүн иштеши жана мазмунун жаңыдан оңдолуп чыгуусу, андан да заманбап жана иштиктүү абалга келүүсү керек (Şişman ve Arı, 2009: 133-147). Билим менен колдоо көрсөтүлбөгөн бир да коомдук өзгөрүү туруктуу, келечекке ачык жана бекем натыйжаларды көрсөтпөйт. Ошол себептен Кыргызстан; мектертердеги окуучулардын бүтүндөй өнүгүүсүн колдогон, окуучуну тааныткан, коомдун каалоосу жана муктаждыктарын, адамдын жөндөмдөрүн өнүктөргөн кесиптерге багыттоо, маалымат

берүү менен бирге көйгөй чечүү күчүн өнүктүргөн мектеп системасын убакыт жоготпостон түзүшү керек. Ушундай бир мектеп түзүү аракетинде алгач психологиялык көмөк жана кеңеш кызматтарын билим берүү системага кошуу керек.

Бүгүн окуучунун тандай ала турганы иш жана кесиптердин саны аябай көбөйүп жатат. Окуучунун кызыгуусуна, муктаждыгына жана жөндөмдөрүнө ылайыктуу кесип тандоосу да, барган сайын кыйындашып барат. Окуучулар өздөрүн түрдүү тараптары менен таанышуусу жана өздөрүнө ыңгайлуу билим-берүү программасын, кесибин тандай алышы үчүн көмөк жана кеңеш кызматтарына талап бар. Кыргызстан жайгашкан аймак эң жаш калкка ээ болгон өлкөлөрдүн бири болуп эсептелет. Бул жаш калкты жакшы тарбиялоо жана туура жакка багытоо өлкөнүн келечеги үчүн аткарыла турган эң маанилүү жана алгачкы максаттардын бири катары көрүнөт.

АДАБИЯТ

Aktan, M. C. (2015). Problems That Students Faced in Turkey and School Social Work. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 1*(1), 109-120.

Aktepe, V. (2005). Eğitimde bireyi tanımanın önemi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(2), 15-24.

Alimbekov, A. (2001). Kırgız Cumhuriyeti ve Eğitim Sistemi Hakkında Genel Bilgi. *Türk Yurdu, 21*(171), 13-15.

Atmaca, M. (2017). *Ergenlerin Benlik Saygılarının Arkadaşlık İlişkileriyle İlgili Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Avcılar Örneği, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Avcı, M. (2006). Ergenlikte Toplumsal Uyum Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*, 1-5.

Bakırcıoğlu, Rasim, İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretimde Rehberlik ve Psikolojik Danışma, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005

Balcı, Seher, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.

Benton, S, A., Robertson, J. M, Tseng, W. C, Newton, F. B. &Benton, S., L. (2003). Changes in Counseling center client problems across 13 years. *Professional Psychology: Research & Practice, 34*, 66-72.

Brislin, R., W., Lonner, W., J., ve R.M. Thorndike, R., M. (1973). *Cross Cultural Research Methods*. New York: John Willey & Sons Pub. S.182.

Büyükşahin Ç., Gülşen-Atıcı, M. (2008). Lise 3. Sınıf Öğrencilerinin Arkadaşlık İlişkilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*, 2-6.

Çakır, Ali, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s.143.

Çetinkaya, Bünyamin, Rehberlik, Ed: Betül Aydın, Pegem Akademi, Ankara, 2014.

Çivicioğlu, M. (2016). Ortaöğretim Rehberlik Programının Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.

Çuhadaroğlu, F., Canat, S., Kılıç, E., Şenol, S., Rugancı, N., Öncü, B., Hoşgör, A., Işıklı, S., & Avcı, A. (2004). Ergen ve Ruhsal Sorunları Durum Saptama Çalışması. Türkiye Bilimler Akademisi Raporları (1. Basım), Tubitak Matbaası, Ankara:

Erdener, M. A., Sezer, F. & Tezci, E. (2017). Liselerde Sık Karşılaşılan Öğrenci Problemleri / Determination of Frequent Student Problems in High Schools. Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkis. Kaynak: www.turkishstudies.net http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.115, Erişim: 2.2.2019.

Girgin, G. (2011). Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara.

Gündüz, B. (2011). Psikolojik Danışma Ve Rehberlik, Ed: M. Engin Deniz, Maya Akademi Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık, Ankara

Güneri, O. Y., Aydın, G., & Skovholt, T. (2003). Counseling needs of students and evaluation of counseling services at a large urban university in Turkey. *International Journal for the Advancement of Counselling, 25*(1), 53-63.

Güven, Mehmet, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Anı Yayıncılık, Ankara, 2012.

Halmatov, S. (2014). Türkiye'de Psikolojik Danışma Ve Rehberliğin Gelişim Süreci. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.

Hamarta, E., (2011). Psikolojik Danışma Ve Rehberlik, Ed: M. Engin Deniz- Atılgan Erözkan, Maya Akademi Yayın Dağıtım Eğitim Danışmanlık, Ankara.

Hatunoğlu, A. & Hatunoğlu Y. (2006). Okullarda verilen rehberlik hizmetlerinin problem alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 14*(1), 333-338.

Hıdır, A. (2010). Ortaöğretim Kurumlarında Sunulan Rehberlik Hizmetlerinin Öğrenci Kazanımlarının Amacına Ulaşma Düzeyi. Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hill, N. E., Castellino, D. R., Lansford, J. E., Nowlin, P., Dodge, K. A., Bates, J. E.& Pettit, G. S. (2004). Parent academic involvement as related to school behavior, achievement, and aspirations: Demographic variations across adolescence. *Child development, 75*(5), 1491-1509.

Joldoshalieva, R. (2007), Continuing teacher professional development in post-Soviet Kyrgyzstan". *Journal of In-service Education, 33(3)*, 284-300.

Kepçeoğlu, M. (1990). Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Özdemir Ofset, Ankara.

Kırgızistan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığının Eğitim Rehberi (2001) Ed. Spravoçnik, Kuda Poyti Uçitsya Uçebnıye Zavedeniya Bişkek, 2000-2001, 9-16.

Korkut O., F. (2011). Okul Temelli Önleyici Rehberlik Ve Psikolojik Danışma, Anı Yayıncılık, Ankara.

Kuzgun, Y. (1991). Rehberlik ve Psikolojik Danışma, ÖSYM Yayınları, Ankara.

Manav, R. (2018). A sosiological research on students who receive service from school guidance and counseling services. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.

Nazlı, S. (2011). Kapsamlı Gelişimsel Rehberlik Programı, Anı Yayıncılık, Ankara

Özoğlu, S. Ç. (2007). Eğitimde Rehberlik Ve Psikolojik Danışma. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Polat, F. (2011). Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan Eğitim Politikaları ve Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36*, 2-18.

Şahin, H. (2011). Psikolojik Danışma ve Rehberlik, Ed: Alim Kaya, Anı Yayıncılık, Ankara.

Sezer, F. & İşgör, İ. Y. (2010). İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin problem alanlarının tespiti (Erzurum ili örneği). *Millî Eğitim Dergisi, 39*(186), 235-247.

Sezer, F. (2012). Öğrencilerin problem alanlarının tespiti ve buna yönelik çözüm önerileri. *Turkish International Journal of Special Educationand Guidance & Counselling (TIJSEG), 1*(2), 27-36.

Şişman M. ve Arı A. (2009) Kırgızistanda Eğitimin Temel Problemleri ve Öğretmenlerin Hizmet İçi Eğitim İhtiyacı. *Sosyal Bilimler Dergisi, 21*, 133-147

Siyez, D. M. (2006). *5-17 Yaş Arası Ergenlerde Görülen Problem Davranışların Koruyucu Ve Risk Faktörleri Açısından İncelenmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Yeşikyaprak, B. (2012). Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı Kuramdan Uygulamaya, Pegem Akademi, Ankara.

Yeşilyaprak, B. (2010). Eğitimde Rehberlik Hizmetleri Gelişimsel Yaklaşım. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Yeşilyaprak, B. (2015). Çağdaş Eğitimde Öğrenci Kişilik Hizmetlerinin Yeri Ve Önemi. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Yıldırım, İ. (2000). Akademik başarının yordayıcısı olarak yalnızlık, sınav kaygısı ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*, 167 –176

EXTENTED ABSTRACT

Guidance is the process of systematic, continuous and professional assistance to the student to recognize him and the environment, to make the right decisions and to adapt to his environment (Hamarta, 2011: 8-11). Guidance helps the student to gain the competence to take the right and most appropriate decisions in order to solve the problems that arise from his personality inside and outside the school (Balcı, 2011: 14-21). Balanced mental, physical and social development in accordance with the objectives of education, recognition and effective development of one's skills, choice of certain programs basing on one's interests and abilities, choice of an appropriate job or a profession, making right decisions and the establishment of good relations with other people, development of a positive attitude towards life is possible with the provision

of effective guidance assistance (Nazlı, 2011: 44-46). In this sense, psychological counseling and guidance in schools provides students with information about individual recognition, information and orientation, adaptation, counseling, monitoring and evaluation for solving personal problems (Kepçeoğlu, 1990: 31-34). The ultimate goal of all these services is the self-realization. Self-realizing individual has a more adequate and efficient personality. He has a realistic sense of who he is as well as who he can be. Self-realizing individual has good thoughts about him and others; respects human values, adopts and develops them. Self-realizing individual spends his time correctly, focuses on the future and is creative (Kuzgun, 1991: 54-60). He respects himself and accepts himself as he is, and avoids exposing his feelings. Self-realizing individual is open to changes and new experiences. He sees himself as a changing part of the changing real world (Özoğlu, 2007: 24-26).

Self-realization is a life-long process for the individual. Each individual has a certain level of realization in a certain period of his life. This realization level is expected to develop in a positive way over time. The purpose of psychological counseling and guidance assistance is to improve the level of realization of the individual in terms of the features listed above (Kuzgun, 1991: 61-63).

The aim of education is to make the individual useful for him and society. However, in the classical education systems, it can be seen that the schools focus more on students' cognitive development while the schools are trying to realize the above mentioned aim. On the other hand, recent researches revealed that mental development of the individual is necessary to make him happy and creative, but not sufficient. Because the individual is not only mental, but also an emotional and social person. On the other hand, the student is an individual with goals, expectations, problems, strengths and weaknesses. Especially the secondary school years, are the years when the decisions that will affect the student's whole future are given. The purpose of schools in the Kyrgyz education system should be to develop the student as a whole in all aspects. This is possible with practicing student personnel services in schools.

The sub-problems of the research are as follows:

1. What are the most common types of problems according to students?
2. Which of the problems related to school, teacher and course are faced? What is the rate?
3. What is the rate of problems related to personality?
4. What is the rate of problems related to future-profession and earnings?
5. What is the rate of problems related to friends and social environment?
6. What is the rate of problems related to health and nutrition?
7. What is the rate of problems related to home and family?

8. Do the problems of students differ according to their gender, age and grade level?

Descriptive screening method was used since the research was aimed at the determination of certain situations. According to the requirements of this method the problem scanning inventory was applied to 499 students between the ages of 12-17 and between 7 and 11 classes and the problems were examined and classified. The findings were also analyzed according to the gender, age and class of the students.

The general population of the study is 7-11th grade students studying in Kyrgyzstan State schools. Schools of Bishkek City, Leninskiy and Pervomaiskii districts; Çüy district, Kemin city; The schools of Çüy district, Chymkorgon, Kara Bulak and Kiçi Kara Kemin villages were selected as working population. On the basis of cluster sampling method, one class was chosen from the schools from each above mentioned regions and 193 girls and 306 male students were applied problem scanning inventory. A rigorous translation study has been carried out on the problem scanning inventory to prevent problems arising from linguistic and cultural aspects. At this point, stages suggested by Brislin and others (1973: 182) were practiced as a general principle of this study. In the analysis of the data, the descriptive statistics were calculated and the significance of the difference was tested by t test and variance analysis according to gender, age and class level variables. At the end of the variance analysis, Tukey test was used to determine the source of the difference in the groups with significant relationship.

At the end of the research it was determined that most common problems were related to school and courses, followed by problems related to personality and worries about future-profession. These are the problems observed in the education systems of many countries (Aktan, 2015: 109-120). Problems related to health and nutrition, home and family are among most rare problems according to students' evaluations. We think that this determination emphasizes the necessity of psychological counseling and guidance services. Because the most important identified problems are school-based problems (Avcı, 2006: 21-22; Siyez, 2006: 44-45; Benton, Robertson, Tseng, Newton ve Benton, 2003: 66-72). The more detailed analysis has shown that teachers' intolerance, difficulties with understanding lessons and their uselessness reflect the need for educational guidance. The most frequently reported problems in the personality dimension are fear of failure, nervousness, shyness fear of loneliness, which also reflect the need for educational guidance. In addition, a significant number of students pointed to the difficulty of making decisions about their future. This finding was also seen as important and necessary for vocational and career guidance (Erdener, Sezer ve Tezci, 2017). The inability to speak comfortably and the lack of comfortable communication with everyone

took the first place among the problems related to the social environment and friends. Headache, eye health and abdominal pain problems and having difficulties with family can be considered as problems related to the development period. All of the identified problems indicate the scope of the service called student personnel services (Çivicioğlu, 2016: 85-88; Sezer, 2012: 27-36).